

УДК: 159.9.019.4:[316.6:616-036.21COVID-19]

DOI: 10.24144/2078 –1431.2020.1(24).18–26

Ігор Годоров,
доктор історичних наук, професор,
професор кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій

Наталія Годорова,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри полікультурної освіти та перекладу
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ НА ТЛІ COVID19-ПАНДЕМІЇ

У статті розглянуто деякі аспекти впливу пандемії коронавірусу на міжнародні відносини. Здійснено огляд основних напрямів таких впливів, визначено сутність трансформації світової політики у віртуальному вимірі, показано російську агресивну політику в контексті пандемії, окреслено перспективи розвитку міжнародних відносин у сучасних умовах. Однією з головних особливостей міжнародних відносин є їх певна анархічність. Склалося уявлення, що статус-кво після корона-кризи неможливий, що міжнародні відносини вже не будуть такими, як до пандемії. Ця теза сьогодні вже стала банальною. Проте можна сперечатися про глибину змін, про швидкість і кардинальність трансформації світопорядку.

Ключові слова: пандемія, Covid-19, геополітика, міжнародні відносини, глобалізація, російська агресія, цифрова дипломатія, трансформація світопорядку.

The article considers some aspects of the coronavirus pandemic impact on international relations. In particular, the main directions of such influences are reviewed in detail, the essence of the world politics transformations in the virtual dimension is determined, Russia's aggressive policy in the context of a pandemic is shown, prospects of the international relations development under modern conditions are outlined. One of the main features of international relations is their relative anarchy. There is a constant perception that the status quo after the corona crisis is impossible, that international relations will no longer be the same as before the pandemic. This thesis has already become banal today. However, we can argue about the depth of the changes to come, the speed and cardinal character of world order transformations. Perhaps after the pandemic, a new situation may arise that will generate a discussion about the inadequacy of international institutions. In such circumstances, it will be possible to find more arguments for reloading the UN. Under the right conditions and political will, a pandemic can give Ukraine a chance to get out of the «gray zone» of European security and turn from a problem into a partner. If we really want to become an integral part of a «real» Europe with the EU and NATO, we need our own project of this Europe. It must be based on a realistic vision of international political reality, not an imitation of a movement for peace without a vision of the future.

Keywords: pandemic, Covid-19, geopolitics, international politics, globalization, Russian aggression, digital diplomacy, world order transformation.

Актуальність дослідження обумовлена новими викликами людству, пов'язаними з пандемією коронавірусу. Сучасна стала система міжнародних відносин є результатом тривалого розвитку, вона далека від досконалості, як недосконала і людина. Пандемія починає наочно демонструвати, хто є хто як на локальному, так і на глобальному рівні. Історія людства налічує десятки пандемій, після яких його кількість суттєво скорочувалася. Але нинішня ситуація має дійсно унікальний характер. Вперше пандемія розгортається в умовах глобалізації та поширення цифрових технологій. З початку пандемії робляться спроби усвідомити сутність того, що відбувається, зокрема у сфері міжнародних відносин.

Окремі аспекти проблеми були предметом наукових студій С. Волта [14], Є. Габер [1], Т. Короткого [3], В. Кравченка [4], Р. Нобілета [11], Ш. О'Нейла [12], А. Умланда [10], Б. Шнеіра [13] та інших. Вагомі аналітичні розвідки зробили журналісти [5]. Деякі політики й експерти схильні думати, що на сьогодні вже є загальне уявлення про масштаб пандемії, але немає ні бачення коаліцій та дієвих стратегій, ні політичної волі для їх реалізації. Різні візії, які існують, поки що не складаються в якусь сталу загальну картину. У чому все-таки майже всі автори сходяться, то це в тому, що статус-кво після кризи є неможливим, що неможливо жити далі так, як це ми робили, умовно «до пандемії». Ця теза сьогодні звучить так часто, що стала банальністю. Проте можна сперечатися про глибину змін, які очікують світ, і, на наш погляд, швидкість і кардинальність прийдешніх трансформацій дещо перебільшені. Тому проблема стану і подальшого розвитку системи міжнародних відносин в еру коронавірусу потребує ґрунтовних досліджень.

Метою статті є розгляд впливу пандемії коронавірусу на міжнародні відносини. Досягнення означеної мети відбувалося шляхом розв'язання таких завдань:

- зробити огляд основних напрямів впливу пандемії на стан міжнародних відносин;
- визначити перспективи розвитку міжнародних відносин в умовах коронавірусної пандемії.

Різні пандемії періодично охоплюють нашу планету, і, як свідчать експерти, коронавірус – не найгірший варіант. Жорсткий карантин став ідеальним тестом для суспільства на сталість і показав, наскільки непередбачувано й істерично воно може себе повести перед лицем небезпеки. Наслідки поширення коронавірусу відчуває на собі весь світ, усі сфери людської діяльності. Не є винятком і міжнародні відносини. У досить обмежені терміни вся система міжнародної взаємодії мала швидко та ефективно змінити свої методи роботи, адаптувати їх до нових викликів і реалій для того, щоб продовжувати ефективно виконувати власні функції.

До речі, ефективність протидії пандемії і навіть рівень смертності від неї залежить від одного фактору, встановленого емпірично завдяки не-

простому досвіду Італії, Іспанії, США, Бразилії і Німеччини! Цей фактор полягає в присутності популістів в уряді.

Сучасна пандемія відбувається в умовах глобалізації. Економічні втрати вже відчутні. Глобальна економічна криза як наслідок коронавірусу може бути навіть тяжчою, ніж сама пандемія. Зараз для національних економік починається надзвичайно складний період. І це не може не вплинути на національні пріоритети на міжнародній арені. Від ефективності економічного відновлення залежить доля Європейського Союзу та інших міжнародних організацій.

Через пандемію багато що в дипломатичній діяльності відбулось вперше, і зміни будуть продовжуватись. Вже стали звичними наради скайпом, онлайн-брифінги, дистанційно даються завдання і виконуються доручення, система працює злагоджено.

Коронавірус не зміг зупинити діяльність дипломатії, але він її точно змінив. Міжнародні організації, такі як, ООН, Рада Європи, ОБСЄ також перейшли на дистанційний режим роботи. І хоча наслідки пандемії відчутні, і всі заплановані статутні заходи скасовано, робота триває: вона просто видозмінює свої інструменти. Ухвалюються рішення, надсилаються пропозиції, розглядаються справи. Зараз триває процес зміни методів роботи на всіх міжнародних майданчиках.

Пандемія COVID-19 продемонструвала, що, маючи бажання, можна легко перевести чималу частину міжнародних зустрічей у «цифровий» формат без шкоди для справи. Виявилось, що мільйонні бюджети міжнародних організацій, десятки людей, залучених до підготовки візитів, дорогі перельоти і готелі можуть більше не знадобитися. Успішний досвід «віртуальних» самітів (Ради ЄС, G-7 тощо) довів ефективність такого формату. Серед незаперечних плюсів – чимала економія часу та коштів, а також вища оперативність у процесі прийняття рішень. Тим часом відеоконференції «високого рівня» не дали очікуваної інклюзивності і транспарентності переговорного процесу. Навпаки, зі звуженням кола учасників та неможливістю відстежити час і тривалість зустрічей досягнення кулуарних домовленостей стало набагато легшим. Так само спростилося формування «правильних» меседжів для широкого загалу і створення видимості «динамічного діалогу між партнерами».

Значним викликом «онлайн-дипломатії» залишається і забезпечення відповідної професійної підготовки співробітників МЗС та профільних міністерств, адже новий формат потребує й кардинально нових навичок: організаційних, технічних, комунікативних, переговорних та психологічних, що дозволять швидко адаптуватися до нових умов роботи без втрати для результату.

Спочатку загальноєвропейська відповідь на пандемію мала обмежений характер, частково через брак компетенції (охорона здоров'я залишається національною прерогативою), частково через динамізм ситуації, з яким важко оперативно впоратися бюрократичним структурам ЄС. Зокрема, неотримання Італією на початку пандемії необхідної допомоги з боку ЄС викликало сумніви щодо європейської солідарності. Однак інсти-

туції ЄС представили низку ініціатив з пом'якшення наслідків пандемії економічними інструментами вже в середині березня 2020 року. Фокус таких ініціатив був зосереджений на збереженні цілісності єдиного ринку ЄС, наданні підтримки громадянам та підприємствам, визначенні заходів оперативного реагування для підтримки стабільності та солідарності держав-членів ЄС. Вже 8 квітня 2020 року в ЄС був затверджений пакет допомоги як країнам-членам ЄС, так і країнам-партнерам у розмірі 20 млрд. євро (зокрема 119 млн. євро – Україні). Це було менше ніж інвестиційна ініціатива Corona Response (37 млрд. євро), проте стало яскравим прикладом відновленої солідарності.

Практика боротьби з коронавірусом стала тестом для кожної політичної системи і кожного уряду, і кожен проходить його по-своєму. Внаслідок нинішньої кризи державні інституції, найімовірніше, отримають мандат на зміцнення, оскільки прагнення мати кращий захист і кращу експертизу приведе до підвищення їхньої ролі. Це може привести до зміцнення так званої глибинної держави («deep state») в позитивному сенсі, а не як згадує її Дональд Трамп або різні конспірологи. Нейтральне академічне значення терміну «глибинна держава» має на увазі всіх тих висококваліфікованих бюрократів, дипломатів, експертів і дослідників, які працюють у державних або навіть неурядових інституціях і поєднують дві фундаментальні риси: базові цінності та високий професіоналізм. Якщо корона-криза – не останній глобальний виклик найближчих років (а це, на жаль, дуже ймовірно), то тренд зміцнення урядових структур загалом і «глибинної держави» зокрема може стати домінуючим. Для міжнародних відносин таке нове значення державних інституцій у житті суспільств означатиме або посилення принципу «кожен за себе» і змагання між якістю різних національних інституцій, або новий рівень взаємодії між «глибинними державами» окремих країн. Останній сценарій може привести навіть до формування, умовно кажучи, «глибинної глобальності», яку не треба плутати з ООН та іншими нинішніми міжурядовими організаціями. Ідеться не про сьогоденних міжнародних чиновників, а про глобальні мережі або всесвітні так звані епістемологічні громади, які матимуть здатність моніторити й аналізувати інформацію. В ідеальному випадку такі міжнародні формальні або неформальні асоціації матимуть вдосталь повноважень, аби приймати й реалізовувати рішення на основі поєднання найкращих знань та інтелекту всього людства [10].

Дехто вважає, що досвід боротьби з коронавірусом показав, що всі конституційні гарантії прав громадян, а отже, і всі статті законів, які спираються на ці гарантії, не варті паперу, на якому вони колись були надруковані. Це стосується і міжнародного права, і національних законів. Це означає, що еліти збираються правити, спираючись на грубу силу, тобто нам загрожує інформаційний фашизм, медичний фашизм або навіть звичайний фашизм [6]. Проте практика доводить, що подібні негативні оцінки суттєво перебільшені.

Пандемія додала нового значення статті 5 Вашингтонського договору 1949 року про створення НАТО. Оскільки коронавірус однозначно є

викликом національній безпеці, таке тлумачення відкриває для Альянсу можливість діяти згідно з концепцією спільної оборони. Протягом березня-квітня 2020 року Альянс здійснив низку операцій у напрямі протидії COVID-19. Вантажі медичної допомоги з країн-членів спрямовують туди, де вони найбільш необхідні. Вже зараз Альянс готує розробку можливих сценаріїв щодо наступної хвилі пандемії, тоді як більшість національних урядів все ще очікують можливості послаблення обмежень [9].

Пандемія за належних умов і політичної волі може дати Україні шанс вийти із «сірої зони» європейської безпеки і перетворитися з проблеми на партнера. Якщо ми справді хочемо стати невід'ємною частиною «справжньої» Європи з ЄС і НАТО, нам потрібен власний проєкт цієї Європи. Він повинен виходити з реалістичного бачення міжнародно-політичної реальності, а не імітації руху до миру без візії майбутнього. Тоді наші шанси на перемогу в цій грі підвищаться [7].

Ще у 2014 році, коли почалася російська агресія, виникло розуміння, що система міжнародних інституцій, сформована переважно після Другої світової війни, для нас (та й, із певними застереженнями, для Грузії і Молдови) функціонує неефективно або навіть взагалі не працює. Країна-агресор, яка входить до Ради Безпеки ООН і має там ексклюзивну позицію та право вето, заважає прийняти рішення про агресію з її боку. Тож виникла абсурдна ситуація, коли виконати Статут ООН не дозволяє те, як він сформульований і працює, а краще сказати – не працює. Раніше нам нічого не залишалось, як існувати і боротися в цій реальності. Ключові гравці не потребували перебудови чинної системи. Більше того, нині Росія, яка виключена з «Великої вісімки» і знаходиться під санкціями, займається обхідними маневрами і намагається скликати саміт постійних членів Ради Безпеки. Кремль хоче обговорювати долю України без українців, використовуючи для цього можливості структури ООН.

Можна сподіватися, що після пандемії, яку часто порівнюють із війною, може виникнути нова ситуація, яка не тільки згенерує дискусію про неадекватність міжнародних інституцій, а й викличе їхню кризу. В таких умовах можна буде знайти більше впливових однодумців для того, щоб жорстко поставити питання про перезавантаження ООН, тобто про фундаментальну трансформацію, а не тільки часткову реформу Організації.

Така трансформація, звісно, викличе бурхливі дискусії, але система ООН показала себе світу не готовою до сучасних викликів і неефективною для вирішення дедалі гостріших загальнолюдських проблем. Нинішньому реформаторськи налаштованому генсеку ООН Антонію Гутеррішу не дали провести навіть 10% змін, які він планував, прийшовши на цю посаду. Швидше за все, час на здійснення поступових обережних реформ вже минув. Більше того, наразі міжнародні організації бояться не тільки кризи і нових викликів, а й обмеження фінансування на своє існування. Дивні наслідки цієї сумної ситуації можна було спостерігати, коли РФ блокувала свої внески до Ради Європи після 2014 року і коли безумовно повернулася в ПАРЄ 2019 року, тобто коли «цінники» переважили цінності.

Вся система міжнародних організацій потребує зовнішнього незалежного аудиту. Неадекватні сигнали Всесвітньої організації охорони здоров'я у січні 2020 року про відсутність загрози пандемії ілюструють глибину проблеми. Вчасний аналіз та ефективна комунікація змогли б урятувати десятки тисяч життів і запустити підготовку до пандемії набагато раніше (зокрема в Україні, де спалах коронавірусу в Європі теж «проспали»). Всесвітня організація охорони здоров'я намагається бути «політкоректною» в оцінках перспектив розвитку епідемії, на тлі небажання ускладнювати відносини з Китаєм. Міжнародні інституції, які не можуть діяти на основі неупередженого аналізу інформації, приречені бути неефективними взагалі і особливо під час криз.

Питання «Хто саме міг би сформулювати глобальну відповідь на сучасні виклики і реалізувати її?» залишається відкритим. Очевидних кандидатів наразі немає. Сподіватися на те, що національні держави віддадуть свої повноваження якимось глобальним структурам, поки що безпідставно. І приклад ЄС це засвідчує [10].

Перед західним світом, і Україною зокрема, стоїть завдання не допустити диктатури – основної загрози демократичній системі. Натомість впадає у вічі азарт та бажання влади в деяких країнах перебирати на себе повноваження, які не вміщуються у рамки національних конституцій. Нічого важливішого за демократичний контроль і можливість впливати на владу немає, бо як тільки ми її відпустимо, вона зробить те саме, що робить коронавірус з імунною системою людини.

Розмова про те, що буде після епідемії, доречна, бо при всіх апокаліптичних розмовах мине і ця пандемія, адже напис на перстні царя Соломона є аксіоматичним: «Все пройшло, і це пройде!» Втім, можливо і таке, що цей час прийде, проте нас він вже не застане... [8].

«Коронавірусна криза» може привести до глобальних геополітичних змін. Втім, поки що недостатньо емпіричного матеріалу для ґрунтовних прогнозів. Проте можна сподіватися, що «коронавірусне» перезавантаження міжнародних відносин відбудеться саме на ліберально-демократичних засадах. І хоча зараз солідарність під загрозою, традиційна демократія, плюралістична система завжди більш функціональна, ніж диктатура. Але, врешті-решт, ми будемо жити в глобальному, об'єднаному світі, і цифровізація неминуче завершить цей процес.

Початок пандемії, суто емоційно, сприймався багатьма як певне дежавю 2014 року. Хоча підстави, безумовно, були кардинально різні. Тоді система міжнародного права була проігнорована російською агресією. Українці, передусім мешканці Криму та Донбасу, наївно сподівалися, що все це скоро закінчиться, і події повернуться в правове русло. Ці надії спиралися на віру в пріоритет ліберально-демократичних цінностей, які обумовили перемогу Західного світу над радянською «імперією зла» в холодній війні. Практика довела марність таких сподівань. Проте зберігалось ірраціональне очікування того, що черговий перетин Путіним червоних ліній сталого світопорядку призведе до відключення Росії від SWIFT або інших радикальних кроків. Втім, у тренді залишалось «глибоке занепокоєння».

Також з 2014 року мало місце сподівання на якогось «чорного лебедя», який приведе до покарання агресора та відновлення територіальної цілісності України. Залучення РФ до кризи двовимірне: з одного боку, сприяння поширенню дезінформації про коронавірус та підтримка євроскептичних настроїв залишається однією з її тактик розхитування ЄС зсередини, намагання вплинути на довіру європейців до інституцій ЄС. З іншого боку, криза створила сприятливу можливість для покращення іміджу РФ та створення передумов для розгортання дискусії про скасування санкцій. Російська забаганка – в умовах пандемії зняти антиросійські санкції з гуманітарними цілями, проте Росія не намагається з гуманітарними цілями виконати те, через що санкції були запроваджені, зокрема, звільнити Крим та Донбас. Кремль заходить здалеку і пропонує з гуманітарних міркувань відмовитися від санкцій, які заважають боротися з коронавірусом. Поки що про зняття санкцій, ухвалених у відповідь на російську агресію проти України, вони прямо не говорять. Але логіка їхніх дій чудово зрозуміла. Невипадково, що експосли США в Україні Вільям Тейлор, Стівен Пайфер і Джон Гербст вважають, що потрібно припинити санкції проти Росії. Але спосіб один – вихід Росії з України: з Криму і Донбасу [2]. Проте звісно, що Росія не піде сама, принаймні в осяжному майбутньому... Отже, «чорний лебідь» прилетів з іншого боку. Спочатку в якості передвісника – безпрецедентного підйому хвилі популізму в світі (Брекзїт, вибори в США та інших країнах). У цьому контексті перемога на виборах В. Зеленського та партії «Слуга народу» вписується в загальносвітові тренди.

Можна сподіватися, що внаслідок теперішньої кризи не відбудеться послаблення або розпаду НАТО і ЄС. Навпаки, відбудеться посилення цих організацій, і це буде необхідною передумовою для західного лідерства в майбутньому світі. Пандемія коронавірусу не змінює цілей України щодо євроатлантичної та європейської інтеграції і дає нагоду побудувати інституції, необхідні для інтеграції в євроатлантичний простір.

Отже, «коронавірусна криза» може привести до глобальних змін у міжнародних відносинах. Втім, поки недостатньо емпіричного матеріалу для ґрунтовних прогнозів. Проте можна сподіватися, що «коронавірусне» перезавантаження світової політики відбудеться саме на ліберально-демократичних засадах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Габер Є. Поствірусна дипломатія: як сучасні технології та карантин змінюють міжнародні відносини. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2020/04/23/7109048/>
2. Експосли США в Україні у зв'язку з пандемією Covid-19 запропонували скасувати міжнародні санкції проти РФ, якщо вона виведе війська з України. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/political/652889.html>
3. Короткий Т., Хендель Н. Основні тенденції та прогнози SARS-COV-2, міжнародні відносини та міжнародне право. URL: <https://ukrainepravo.com/scientific-thought/naukova-dumka/osnovni-tendentsiyi-ta-prognozy-sars-cov-2-mizhнародni-vidnosyny-ta-mizhнародne-pravo/>

4. Кравченко В. Вплив пандемії COVID-19 на міжнародні відносини: ключові тенденції. URL: <http://www.polukr.net/uk/blog/2020/04/vpliv-pandemii-covid-19-namiznarodni-vidnosini/>
5. Новий ПіК. URL: <https://www.pic.com.ua/category/politanatomiya/usorealizm>
6. Переслегин С. Управление катастрофами как новая реальность грядущего передела мира // Военно-промышленный курьер. 2020. № 17 (830).
7. Російська стратегія України: гра в імітацію? URL: <https://sdplatform.org.ua/russianstrategy?fbclid=IwAR1r8DZ8k1KkcfHdaZ55EQ3CUDMFH8mgzTK57smvhn0SPGoIs8iFD2elzOk>
8. Світ після пандемії – чи відбудеться «коронавірусне» перезавантаження міжнародних відносин? URL: <https://www.pic.com.ua/57212.html>
9. Тарасюк Т. Антивірусний фронт: як НАТО протистоїть коронавірусу. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/experts/2020/06/1/7110514/>
10. Умланд А., Клімкін П. Прекрасний новий світ... URL: https://dt.ua/international/prekrasniy-noviy-svit-344760_.html
11. Noblett R. How the World Will Look After the Coronavirus Pandemic. URL: <https://foreignpolicy.com/2020/03/20/world-order-after-coronavirus-pandemic/>
12. O'Neil S. How the Coronavirus Pandemic Will Permanently Expand Government Powers. URL: <https://foreignpolicy.com/author/shannon-k-oneil/>
13. Schneier B. How Hackers and Spies Could Sabotage the Coronavirus Fight. URL: <https://foreignpolicy.com/2020/02/28/hackers-spies-coronavirus-espionage/>
14. Walt S. The Pandemic's 5 Silver Linings. URL: <https://foreignpolicy.com/2020/05/26/coronavirus-pandemic-silver-linings-climate-change/>

REFERENCES

1. Gaber, Ye. (2020). *Postviralna diplomatiya: yak suchasni tekhnolohiyi ta karantyn zminyuyut' mizhnarodni vidnosyny* [Post-viral diplomacy: how modern technology and quarantine are changing international relations]. Retrieved from <https://www.eurointegration.com.ua/rus/articles/2020/04/23/7109048/> [in Ukrainian].
2. *Eks-posly SSHA v Ukraini u zvyazku z pandemiyeu Covid-19 zaproponuvaly skasuvaty mizhnarodni sanktsiyi proty RF, yakshcho vona vyvede viys'ka z Ukrainy* [In connection with the Covid-19 pandemic, former US ambassadors to Ukraine have proposed lifting international sanctions against Russia if it withdraws troops from Ukraine]. Retrieved from <https://ua.interfax.com.ua/news/political/652889.html> [in Ukrainian].
3. Korotkyy, T., & Khendel, N. (2020) *Osnovni tendentsiyi ta prohnozy SARS-COV-2, mizhnarodni vidnosyny ta mizhnarodne pravo* [Main trends and forecasts of SARS-COV-2, international relations and international law]. Retrieved from <https://ukrainepravo.com/scientific-thought/naukova-dumka/osnovni-tendentsiyi-ta-prohnozy-sars-cov-2-mizhnarodni-vidnosyny-ta-mizhnarodne-pravo/> [in Ukrainian].
4. Kravchenko, V. (2020) *Vplyv pandemiyi COVID-19 na mizhnarodni vidnosyny: klyuchovi tendentsiyi* [The impact of the COVID-19 pandemic on international relations: key trends]. Retrieved from <http://www.polukr.net/uk/blog/2020/04/vpliv-pandemii-covid-19-namiznarodni-vidnosini/> [in Ukrainian].
5. *Novyy PiK*. [New Politics and Culture]. Retrieved from <https://www.pic.com.ua/category/politanatomiya/usorealizm> [in Ukrainian].
6. Pereslegin, S. (2020). *Upravleniye katastrofami kak novaya realnost gryadushchego peredela mira* [Disaster management as a new reality of the future redivision of the world]. *Voyenno-promyshlenny kuryer Military-industrial courier*, 17 (830) [in Russian].
7. *Rosiyaska stratehiya Ukrainy: hra v imitatsiyu?* [Russia's strategy for Ukraine: a game of imitation?] Retrieved from <https://sdplatform.org.ua/russianstrategy?fbclid=I>

- wAR1r8DZ8k1KkcfHdaZ55EQ3CUDMFH8mgzTK57smvhnoSPGoIs8iFD2eIzOk [in Ukrainian].
8. *Svit pislya pandemiyi – chy vidbudetsya «koronavirusne» perezavantazhennya mizhnarodnykh vidnosyn?* [The world after the pandemic – will there be a “coronavirus” reset of international relations?]. Retrieved from <https://www.pic.com.ua/57212.html> [in Ukrainian].
 9. Tarasiuk, T. (2020) *Antyvirusnyi front: yak NATO protystost koronavirusu* [Anti-virus front: how NATO confronts the coronavirus]. Retrieved from <https://www.eurointegration.com.ua/experts/2020/06/1/7110514/> [in Ukrainian].
 10. Umland, A., & Klimkin, P. (2020). *Prekrasnyy novyy svit...* [Wonderful new world...]. Retrieved from https://dt.ua/international/prekrasniy-noviy-svit-344760_.html [in Ukrainian].